

Характеристика діяльності учительських семінарій України другої половини XIX – початку XX століття

У статті на основі історичних архівних документів та історико-педагогічних періодичних видань охарактеризовано діяльність учительських семінарій України другої половини XIX – початку XX століття; зроблено висновок про те, що головним завданням учительських семінарій була педагогічна підготовка педагогічних кадрів для сільської місцевості, що викликало певні проблеми та утруднення змістового та організаційного характеру

Сьогодні вимагає від нас ретельного вивчення не тільки сучасних проблем педагогіки, але й аналізу історико-педагогічних джерел для якомога точнішого відображення історичних подій, які мали вплив на розвиток педагогічної науки. Одною з таких подій було створення на території України кінця XIX – початку XX століття нового типу освітнього закладу для підготовки вчителів народних шкіл – учительської семінарії.

Сучасний український педагогічний словник визначає учительські семінарії як педагогічні навчальні заклади для підготовки вчителів початкових шкіл. Перші навчальні заклади такого типу виникли у Франції (Реймс, 1684) та Німеччині (Галле, 1695). В 60-х роках XIX століття учительські семінарії стали найбільш розповсюдженим типом педагогічного навчального закладу на території усєї Російської імперії. Перші учительські семінарії в Україні були відкриті в Коростишеві та Острозі Волинської губернії, у Вовчанську Харківської губернії та ін. В основу діяльності учительської семінарії покладено „Проект учительської семінарії”, створений К.Д. Ушинським [проект уч.сем.]. До учительських семінарій приймали осіб, які закінчили двокласні початкові училища. Навчання тривало 3-4 роки. Після 1917 року учительські семінарії були перетворені в трирічні педагогічні курси, потім у педагогічні технікуми, а останні – в педагогічні училища [укр.пед.словник].

Слід додати, що учительські семінарії отримували державну підтримку і регулярний розвиток за розпорядженням Міністра народної освіти з 1872 року, коли замість учительських курсів у п'яти навчальних округах (Московському, Казанському, Петербурзькому, Харківському та Одеському) утворювалися семінарії з трирічним курсом навчання (після революції 1905 року він став чотирирічний).

За інструкцією Міністерства 1875 року семінарії являли собою відкриті навчальні заклади, які приймали юнаків та дівчат усіх станів, православного віросповідання, що витримали вступні іспити в обсязі програм двокласних початкових училищ. Але траплялися випадки, коли до семінарії приймали молодих людей з місцевих колоністів лютеранського віросповідання [Фонд 707 опись 226 год 1886 дело 120]. Для тих, хто закінчив початкову школу при семінаріях утворювалися початкові класи.

Семінарії знаходилися під керівництвом попечителів округів, управління здійснювалося директором семінарії та педагогічною радою семінарії, куди входили усі наставники семінарії та вчителі початкових училищ, що існували при семінарії для практики вихованців. Обов'язки директорів учительських семінарій визначалися „Інструкцією Міністерства народної освіти” від 4 липня 1875 року і нічим не відрізнялися від обов'язків інших навчальних закладів. До обов'язків директорів учительських семінарій входило:

- Слідкувати за дотриманням наставників семінарії встановлених Міністерством народної освіти навчальних програм, виконанням розпоряджень Міністерства народної освіти як щодо навчальних планів так і щодо виховного впливу вихователів на вихованців семінарії;
- Нести відповідальність за поведінку вихованців семінарії;
- Розпоряджатися рухомим та нерухомим майном семінарії;

- Відвідувати уроки викладачів, особисто впевнюватися у правильності та слушності прийомів викладання та успішності навчання учнів семінарії;
- Слідкувати за життям вихованців, що жили в інтернатах та на приватних квартирах, відвідувати учнівські квартири та кімнати;
- Спостерігати за виконанням господарчих службовців своїх обов'язків, слідкувати за підтриманням чистоти у приміщеннях семінарії та в інтернаті;
- Виконувати педагогічну роботу в семінарії, тобто проводити заняття з педагогіки;
- Бути присутнім на звітних уроках вихованців IV класу в зразковому училищі при семінарії (6 уроків щотижня);
- Влаштовувати вечірні педагогічні конференції з участю семінаристів для обговорення проведених практикантами уроків;
- Скликати педагогічні ради з участю усіх наставників семінарії для обговорення питань навчально-виховного характеру;
- Листуватися з Управлінням навчального округу, з іншими урядовими та земськими установами та приватними особами;
- Вести бухгалтерський журнал та головну видаткову книгу, складати щомісячні відомості та звітності щодо господарчих справ семінарії;
- Складати щорічний та піврічний звіти про стан навчально-виховної роботи в семінарії [ф.707, оп.229, спр.146, р.1908].

Навчальні предмети в семінаріях викладали вчителі, які називалися наставниками. Усі наставники входили до складу педагогічної ради на чолі з директором учительської семінарії. На засіданнях педагогічної ради обговорювалися питання навчально-виховного та організаційного характеру [Фонд 75 опись 1 год 1869-1872 дело 1а, ф.212/о.1/с.6].

В семінаріях навчали таких предметів: Закон Божий, основи педагогіки, російська та церковнослов'янська мови, арифметика, основи геометрії, фізика, креслення або малювання, російська історія, відомості з загальної історії, географія, природознавство, чистописання, співи, методика початкового навчання та гімнастика. В багатьох семінаріях (особливо в земських) викладались також ручна праця та сільське господарство [Фонд 707 опись 225 год 1883 дело 131].

При семінаріях існували бібліотеки, зміст яких контролювався і забезпечувався міністерством народної освіти [Фонд 707 опись 207 год 1884 дело 95, Фонд 707 опись 225 год 1875 дело 124, [Фонд 707 опись 225 год 1878 дело 15]. Зміст цих бібліотек був бідний та недостатній для нормального розвитку та самоосвіти вихованців. Слід вказати, що проблема недостатньої кількості бібліотек та вибору книжок у них переслідувала семінаристів після закінчення навчання у семінарії та впродовж роботи у сільських початкових училищах на посаді народного учителя. Станом на 1905 рік на території Київського, Одеського та Харківського учбових округів існувало усього лише 56 бібліотек - 5, 30 та 21 відповідно. Через їх недостатню кількість бібліотеки знаходилися занадто далеко від багатьох населених пунктів, тому народні вчителі рідко мали змогу відвідувати їх [русс. шк.1905№1].

На відміну від класичних гімназій, де широко запроваджувалося вивчення іноземних мов, в учительських семінаріях викладання їх не входило в програму. Значну увагу тут надавали вивченню церковнослов'янської мови, як одного з джерел одержання релігійних знань. Одне з основних місць у системі підготовки педагогічних кадрів у семінаріях займало вивчення курсу російської мови. Предметом вивчення була сучасна на той час російська літературна мова в усній і писемній формах [Демченко Кор.пед.учил.].

Рекомендації щодо рівня викладання російської мови в учительських семінаріях були зазначені документально в „Інструкції для учительських

семінарій”. У § 70 інструкції вказувалося, що викладання російської мови повинно мати за мету: а) ознайомити вихованців з граматиною літературної мови; б) навчити їх *правильно* викладати свої думки як усно, так і письмово; в) за допомогою вивчення *деяких* вибраних творів російської літератури навчити *свідомо ставитися* до прочитаного та таким чином *розвинути* у вихованців смак до розумного читання та повідомити їм деякі теоретичні відомості зі словесності; г) ознайомити вихованців із методами викладання рідної (російської) мови та тими підручниками з цього предмету, якими їм прийдеється користуватися в початкових народних училищах [рус.шк. 1905 Ахутин, Фальб.Чарнол.]

Крім того, слід зазначити, що утримання таких учительських закладів, як учительські семінарії відбувалося не лише за рахунок держави, але й за рахунок земств, а також інших джерел фінансування, при чому кошти з цих альтернативних джерел фінансування склали більшу частку, у порівнянні з державною та земською.

У 80-х рр. ХІХ століття на території Російської імперії функціонувала лише 21 учительська семінарія, в цей час семінарії відкривалися тільки за рахунок земств, держава ж не брала участі у створенні таких навчальних закладів [рус. шк.1909М. Ветошкин]; на 1 січня 1912 року існувала 101 семінарія [ЖМНП, май], а в 1917 – 174 семінарії, з них на території України – 26 [Бол.рос.энц. Бим-Бад]. Потреба в семінаріях існувала через розширення шкільної мережі по території України.

Серед семінарій, що знаходилися на території України були наступні: Велико-Сорочинська ім. Н.В. Гоголя, Вінницька, Дедеркальська, Житомирська, Каменець-Подільська, Київська, Київська міська українська, Коростишівська, Острозька, Полтавська, Потоцька (Вінницький повіт Подольської губ.), Прилуцька, Черкаська, Чернігівська, Чернігівська земська

та ін. Найпершими та найбільшими семінаріями були Коростишівська, Острозька, а також Дедеркальська учительські семінарії. Функціонування

цих семінарій підтверджено найбільшою кількістю документів, що існують у Центральному державному історичному архіві України.

Учительські семінарії мали на меті виховати вчителів, які б могли, у свою чергу, виховати своїх учнів у душі відданості престолу та церкві, тому в 1870 році було видано „Положення про учительські семінарії”, а у 1875 – інструкцію, які наказували учням семінарій неухильне виконання обрядів та вимог православної церкви, відвідування богослужінь, дотримання постів, говіння, у вільний час читання книжок релігійного змісту. При учительських семінаріях існували гуртожитки, більшість семінаристів отримували стипендії: державні та земські. Державні стипендіати були зобов’язані після закінчення навчання в семінарії відпрацювати в сільській народній школі протягом чотирьох років [Фонд 707 опись 218 год 1894 дело 64(22)]. Таке „Положення про державних стипендіатів” давало уряду гарантію, що вихованці семінарій повернуться до своїх станів та місць перебування і не будуть прагнути змінити свій спосіб життя.

Траплялися не поодинокі випадки, коли вихованці після закінчення семінарії мали намір продовжувати навчання в учительському інституті без відпрацювання призначеного часу у народній школі. Для цього вихованцю необхідно було отримати дозвіл Міністерства народної освіти. Міністерство ж народної освіти вкрай негативно сприймало такого роду прохання, пояснюючи своє негативне відношення тим, що такі випадки можуть стати причиною нестачі учителів в початкових народних училищах і негативно відобразитися на загальному стані освіти в таких закладах [Фонд 707 опись 225 год 1876 дело 10(2)].

Для тих, хто бажав навчатися у семінарії, необхідно було до 1-го серпня (у крайньому випадку до 7-го серпня) разом із заявою на ім’я директора гімназії надати наступні документи: 1) письмову згоду своїх батьків, родичів чи опікунів на вступ до учительської семінарії, 2) метричне свідоцтво, або, у крайньому разі, виписку з метрики про своє народження, 3)

свідоцтво про закінчення курсу двокласного сільського чи міського училища, або свідоцтво від інших навчальних закладів, 4) свідоцтво від місцевого старшини чи місцевого поліцейського чиновника про теперішнє місце проживання вступника, його сімейний стан та поведінку [75/1/75].

Окрім осіб, які закінчили двокласні початкові училища [Фонд 75 опись 1 год 1872 дело 8,76; 75/1/75], серед вступаючих до семінарій іноді можна було побачити випускників духовних, міських та сільських училищ. За станом батьків у семінаріях навчалися діти духовних осіб, діти родових почесних громадян, а також діти міщан, селян, козаків та нижчих військових чинів [Фонд 707 опись 296 год 1890 дело 58]. Вступ до семінарій відбувався за конкурсом, а зарахування до семінарій відбувалося згідно результатів проведених вступних іспитів, які тривали впродовж десяти днів з 7-го серпня [75/1/75]. Щороку кількість бажаючих навчатися була на порядок вища, аніж кількість місць, відведена Міністерством народної освіти для виховання та навчання семінаристів. Так, у Коростишевській учительській семінарії у 1883 р. прохань про навчання у семінарії було 50, а зараховано 23 [Фонд 707 опись 225 год 1883 дело 72], 1885 році прохань про прийняття до семінарії було прийнято 53, а змогли зарахувати – 30 [Ф,707,о.207,г.1884,д.133;], у 1893 прохань було 74, а зараховано 40 осіб [Фонд 707 опись 217 год 1893 дело 60]. Таким чином, можна простежити, що з року в рік кількість бажаючих навчатися у семінарії поступово збільшувалася.

Знання семінаристів оцінювали за п'ятибальною системою оцінювання у таких аспектах: увага, поведінка, старанність та успіхи з предметів, що викладалися в семінарії. Оцінки за поведінку означали:

- Оцінка „5” означала „відмінно”,
- Оцінка „5-” (з мінусом) означала „дуже добре”,
- Оцінка „4” означала „добре”.

З оцінкою „4” учень „терпівся” у закладі до першої ж провини, яка б вела до зниження оцінки. При зниженні оцінки учня виключали з семінарії.

Оцінки за навчання мали такі критерії: „5” та „4” – досить задовільно; „3” – задовільно; „2” – посередньо; „1” – погано. Ті семінаристи, які за дві чверті поспіль мали оцінки „2” та „1” з будь-яких предметів також виключалися з семінарії.

По закінченні кожної чверті, а потім і в кінці року кожен вихованець семінарії отримував табель з оцінками за навчання і поведінку, який називався „Відомість про поведінку, увагу, старанність та успіхи вихованця ___ класу”. Такий табель повинен був бути поверненим класному наставнику з підписом батьків про те, що вони повідомлені про успіхи своєї дитини. Якщо батьки були не писемні, підпис мав поставити настоятель місцевої приходської церкви.

Казені стипендіати повинні були мати з кожного із головних предметів: Закону Божію, педагогіці, російській та церковнославянській мовах, арифметиці, геометрії та співах в середньому бали вище „3” і з решти предметів – не менш ніж „3”, в іншому разі вони позбавлялися стипендії. Ті семінаристи, які не мали успіхів з предмету „співи” могли бути переведені до наступного класу лише з дозволу Попечителя учбового округу за особливим клопотанням педагогічної ради [ф. 707, оп. 218, спр. 58, 1894 р. – 52 арк.(28,29)].

Навчання у семінарії закінчувалося складанням випускних іспитів. Після закінчення курсу навчання у семінарії випускники отримували свідоцтво, яке засвідчувало той факт, що вихованець віднині має звання учителя початкового училища.

Щороку директор повинен був звітуватися про роботу семінарії перед Попечителем учбового округу. Його звіт повинен був включати усі аспекти роботи семінарії, а саме: особистий склад семінарії та училища при ній; кількість учнів, що навчалися у семінарії за звітний період та кількість учнів училища; відомості про успіхи у навчанні та поведінку учнів (окремо по 1, 2 та 3-му класах); кількість пропущених викладачами семінарії уроків; стан

навчальних посібників та рух коштів у семінарії [Фонд 75 опись 1 год 1870-1881 дело 4].

Для зарахування у вихованці семінарії потрібно було скласти вступний іспит. Конкурс серед вступників був великий, тому до навчального закладу потрапляли розумні юнаки. Для отримання свідоцтва загального зразка про закінчення семінарії потрібно було закінчити три класи семінарії, витримуючи по закінченню кожного класу перевідні іспити з усіх предметів. Бажання про подальше навчання випускників семінарії переважним чином не підтримувалося, натомість випускник повинен був відпрацювати необхідний термін на посаді народного учителя в сільській народній школі.

Отже, характеризуючи діяльність учительських семінарій України другої половини XIX – початку XX століття, слід зазначити, що головним завданням учительських семінарій було виховати педагогічні кадри для сільської місцевості. Семінарії були досить популярними чоловічими навчальними закладами в період кінця XIX – початку XX століття, тому кількість бажаючих навчатися у них зростала з кожним роком. Юнаки, які навчалися у семінарії мали надію, якщо не вирватися із оточуючого середовища, то хоча б повернутися до власного села освіченою, а отже і поважною людиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахутин Н. К вопросу о подготовке народных учителей / Н. Ахутин // Русская школа. – 1905. – № 1. – С.122-145.
2. Ведомости о расходовании семинарией средств, ассигнованных по смете: ДАЖО. – ф. 212, оп. 1, спр. 6, 1913-1914рр. – 42 арк.
3. Ветошкин М. Министерские и думские проекты подготовки народных учителей / М. Ветошкин // Русская школа – 1909. – Т.3. – сентябрь, октябрь, ноябрь и декабрь – С.17-43.
4. Годичные отчеты о состоянии Коростышевской учительской

- семинарии с 1870 по 1881 год включительно: ДАЖО. – ф. 75, оп. 1, спр. 4, 1870-1881pp. – 163 арк.
5. Демченко А.М. Коростишівське педагогічне училище: з історії становлення / А.М. Демченко // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: Збірник наукових праць / За ред. Єршова В.О. – Житомир: Вид-во „Волинь”, 1999. – 456с. В 2 ч. – Ч.1. – С. 24-43
  6. Енциклопедія освіти / Акад.. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
  7. О безвозмездном снабжении начальных народных училищ министерства Народного Просвещения, а также учительских семинарий, журналами: 1. Мирской Вестник, издаваемый под редакцией Гейрота и 2. Семейные Вечера, издаваемый под редакцией С.Кашпиревой на 1884 год: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 207 спр. 95, 1884р. – 7 арк.
  8. О принятии в учительские семинарии Киевского Учебного Округа молодых людей из местных колонистов лютеранского исповедания: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 226 спр. 120, 1886р. – 28 арк.
  9. О распределении учебных занятий на 1884/5 учебный год в учительских семинариях: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 207, спр. 133, 1884 р. – 23 арк.
  10. О рассылке книг в учительские семинарии, приходские и народные училища, присланных хозяйственным управлением при Святейшем Синоде: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225 спр. 124, 1875р. – 530 арк.
  11. О результатах переводных и выпускных испытаний воспитанников учительских семинарий: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 72, 1883р. – 9 арк.
  12. О снабжении двухклассных, одноклассных и инородческих начальных народных училищ и учительских семинарий

- приобретенными Министерством изданиями: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225 спр. 15, 1878р. – 68 арк.
13. О стипендиатах семинарии: ДАЖО. – ф. 75, оп. 1, спр. 76, 1882р. – 30 арк.
  14. Об учреждении при учительских семинариях должности письмоводителя: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 229, спр. 146, 1908р. – 12 арк.
  15. По вопросам, касающимся учительских семинарий: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 296, спр. 58, 1890р. – 15 арк.
  16. По вопросу Министерства народного просвещения о том, могут ли лица, окончившие курс учительской семинарии и не выслужившие обязательного срока за полученное ими в оной образование, поступать для дальнейшего образования в учительский институт: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225, спр. 10, 1876р. – 2 арк.
  17. Правила для поступающих в Коростышевскую учительскую семинарию и для учащихся в ней: ДАЖО. – ф. 75, оп. 1, спр. 75, 1882р. – 13 арк.
  18. Протоколы педагогического совета Коростышевской учительской семинарии с 1869-1882 год включительно: ДАЖО. – ф. 75, оп. 1, спр. 1а, 1869-1872рр. – 258 арк.
  19. Руднев Я. Народное образование. Об организации и постановке ученого дела в учительских семинариях // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1913. – Часть XLV. – Май. – С. 1-44.
  20. С перепискою по разным текущим вопросам учительских семинарий: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 218, спр. 58, 1894р. – 52 арк.
  21. С программами по преподаванию в учительских семинариях предметов: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 225 спр. 131, 1883р. – 84 арк.
  22. С прошениями учеников, желающих поступить в училище: ДАЖО. – ф. 75, оп. 1, спр. 8, 1872р. – 60 арк.

23. С расписаниями экзаменов и уроков в учительских семинариях и городских училищах: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 217 спр. 60, 1893р. – 22 арк.
24. С расписаниями экзаменов и уроков учительских институтов, семинарий и городских училищ: ЦДІАУК. – ф. 707, оп. 218, спр. 64, 1894 р. – 25 арк.
25. Ушинський К.Д. Избранные педагогические сочинения. Т.2. – М.: «Педагогика», 1974. – 438с. – С.36-65укр.пед.словник
26. Фальборк Г. И Чарнолусский В. Настольная книга по народному образованию. Законы, распоряжения, правила, инструкции, уставы ... в 2-х томах. Т. 1. – СПб., 1899. – 713с.
27. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2003. – 560с.